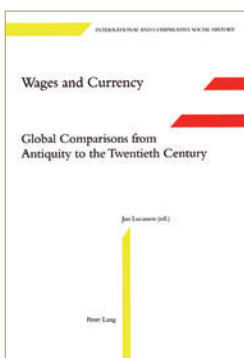

Widukind De Ridder,
vorsers OZR-VUB

JAN LUCASSEN (ed.) *Wages and Currency: Global Comparisons from Antiquity to the Twentieth Century*

JAN LUCASSEN (ed.),
*Wages and Currency:
Global Comparisons
from Antiquity to the
Twentieth Century*,
Bern: Peter Lang,
2007, 474 p.

De koopkracht staat in het middelpunt van de belangstelling, maar hoe vanzelfsprekend is het dat onze lonen vandaag de dag in – elektronisch – geld worden uitbetaald? Wat is de band tussen loonarbeid en geldcirculatie? Vragen waarop we aan de hand van dit boek een antwoord zullen proberen te vinden.

Velen voelen zich blijkbaar geroepen om de geglobaliseerde wereld van een geschiedenis te voorzien. De doorbraak van het industriële (China) en vooral het postindustriële kapitalisme (India) in gebieden die voorheen nog min of meer buiten haar invloedssfeer vielen, heeft historici ertoe aangezet om op zoek te gaan naar de ‘dieperliggende wortels’ van deze ontwikkelingen. De globalisering is natuurlijk allesbehalve een nieuw gegeven, maar de snelheid en vooral de intensiteit waarmee in de afgelopen twee decennia markten werden opengebrouwen, doet vragen rijzen bij de bestaansvoorwaarden voor fenomenen die in het Westen al lang gemeengoed zijn en dus ook amper nog bevreemd lijken te worden. Een van die fenomenen is ongetwijfeld de loonarbeid. Binnen deze bredere context kan *Wages and Currency: Global Comparisons from Antiquity to the Twentieth Century* begrepen worden. Het boek vormt de neerslag van een aantal bijeenkomsten tussen historici en numismatici uit onder andere Nederland, Japan, India en Engeland, die in 2002 plaatsvonden in Amsterdam en Leiden.

Op zich lijkt het om een vrij gesloten dialoog te gaan tussen muntkundigen (numismatici) en historici, maar toch staat er veel meer op het spel. Voor bepaalde gebieden zijn er immers onvoldoende of zelfs geen geschreven

Bas-reliëf op de triomfboog van Constantijn De Grote (315 AC) in Rome met de voorstelling van een muntenverdeling of congiarium (Fotocollectie Brussel, muntenkabinet)
(uit: J. LUCASSEN, *Global Comparisons from Antiquity to the Twentieth Century*, p. 96)

bronnen voorhanden om het ontstaan en de verspreiding van loonarbeid te (re)construeren. De mate waarin werkgevers geld nodig hadden om hun werknemers te betalen, lijkt dan de centrale vraag te zijn die duidelijk een verband legt tussen loonarbeid en het type munten dat binnen een welbepaalde tijdruimtelijke context in omloop gebracht werd en in omloop was (p. 9).

Loonarbeid en lonen

Het vernieuwende van deze studie is dat ze de transacties die de omloop van munten in de hand werkten, op het niveau van de loonarbeid situeert en dus niet zozeer op het niveau van de (overzeese) handel. Bovendien biedt deze verzamelbundel een helder overzicht van de verspreiding van geld als loonvorm voor een periode die maar liefst 2500 jaar en nagenoeg alle continenten bestrijkt. Daartoe werden aanvankelijk een reeks vrij eenvoudige vragen gesteld die door historici echter niet altijd op een bevredigende manier beantwoord werden. Want wat is nu juist loonarbeid? Het gaat om arbeid die, zoals Marx reeds aanhaalde, verricht wordt buiten de huishoudelijke sfeer, hoewel we daarbij de belangrijke kanttekening moeten maken dat een aantal huishoudelijke taken geleidelijk aan vermarkt of 'gecom-modificeerd' zijn (het inzetten van poetsvrouwen, kinderoppassers enz.), én die

verloond wordt. Het uitbetaalde loon is echter niet zomaar een loon, het is de essentiële voorwaarde voor de reproductie van de arbeid of zoals Jan Lucassen het – bij monde van Charles Tilly – noemt, een ‘incentive’. Dit is volgens Lucassen geen onbelangrijke nuance omdat arbeid in de oudheid bijvoorbeeld vaak de vorm van slavernij (dwang) aannam, wat echter niet wegnam dat deze arbeid ook verloond kon worden. Dwang is met andere woorden, naast loon, ook een ‘incentive’ tot arbeid.

Lucassen omschrijft loonarbeid daarom als ‘vrije arbeid’ – en slavenarbeid als ‘onvrije arbeid’ – omdat het volgens hem gaat om arbeid die ‘verhuurd’ wordt, waarbij het de arbeider zagezegd vrij staat om met de compensatie die hij daarvoor krijgt al dan niet akkoord te gaan (p. 13-14). Ondanks het feit dat de verhouding tussen werknemer en werkgever veel rooskleuriger wordt voorgesteld dan ze in werkelijkheid was en is, kan men op basis van dit onderscheid op een vrij heldere manier de band leggen tussen loonarbeid en het ontstaan van complexe vormen van arbeidsdeling (verschillende taken worden uitgevoerd door verschillende mensen). Naarmate de arbeidsdeling complexer wordt, zijn er namelijk ook meer complexe vormen van verloning nodig.

In deze bespreking zouden we bovendien een onderscheid willen maken tussen loonvormen enerzijds en loonsystemen anderzijds. Loonvormen slaan op de vorm die het loon aannam: geld of in natura. Loonsystemen slaan dan weer op de wijze van berekening van het loon dat bepaald wordt volgens een afgesproken hoeveelheid arbeidstijd (tijdlonen: uurlonen, daglonen, weklonen en jaarlonen) of volgens het product van een welbepaalde hoeveelheid arbeid (stuklonen en taslonen). Dit onderscheid wordt door de auteurs echter niet gemaakt, hoewel beide zeker in relatie staan tot elkaar. Tijdlonen worden immers na een bepaalde werkduur (tijd) betaald en de arbeiders kunnen intussen voorschotten op hun loon in natura ontvangen, terwijl stuklonen veel regelmatig uitbetaald kunnen worden en dus een grotere impact kunnen hebben op de muntcirculatie. Er is daarbij nog een ander aspect dat zeker niet veronachtzaamd mag worden, namelijk dat loon in natura in tijden van oorlog, inflatie of misoogst een adequate bescherming kan bieden tegen prijsstijgingen wat echter ook onmiddellijk impliceert dat de loonarbeider bij prijsdalingen als het ware verarmt.

Bovendien kunnen stuklonen tot zeer individuele lonen leiden, in die zin dat ze moeilijker op voorhand vast te leggen zijn, waardoor ze misschien het gebruik van meerdere, verschillende soorten muntstukken in de hand werken. De auteurs lossen dit vrij handig op door landarbeiders min of meer buiten de verhouding tussen lonen en munteenheden te houden zodat de focus voornamelijk op minder traditionele loonarbeiders zoals militairen komt te liggen. We zullen daar verder dieper op ingaan, nadat we de krachtlijnen van het onderzoek overlopen hebben.

Het ontstaan en de verspreiding van geld

De auteurs beperken zich tot de loonvorm en zijn er zich uiteraard van bewust dat loonarbeid lange tijd niet noodzakelijk uitbetaald werd in geld. In de vruchtbare sikkil (Egypte) werden lonen bijvoorbeeld uitbetaald in kostbare metalen als zilver en koper, zonder dat er sprake was van munten in de strikte zin van het woord. Daarnaast konden lonen de vorm van een mand rijst, een rol zijde enz. hebben. Zelfs wanneer geld in omloop raakte, werden lonen soms deels in geld, deels in natura uitbetaald.

Geld werd uiteindelijk 'uitgevonden' in (Klein-)Azië rond de 6e eeuw voor Christus en kan omschreven worden als metaal met een gestandaardiseerde vorm en een gegarandeerd gewicht. De vraag blijft echter hoe en waarom munten uiteindelijk in omloop raakten. Handel werd immers al eeuwenlang bedreven zonder dat iemand zich geroepen voelde om daarvoor munten te gebruiken. De auteurs beroepen zich deels op een citaat van Plato om te stellen dat loonarbeid de drijvende kracht was achter de invoering van munten¹; de munten die toen in Griekenland geslagen werden, vertegenwoordigden elk één dagloon voor één soldaat. Loonarbeid wordt binnen deze context dus eigenlijk herleid tot deze van militairen en zeelui. Andere categorieën 'arbeiders' zoals geschoolde ambachtslui worden ook gedeeltelijk in de analyse betrokken, net als de verhouding tussen geldcirculatie en slavenarbeid ('onvrije arbeid') in de Griekse stadstaten.

Als gevolg van de veroveringstochten van Alexander de Grote raakte het Griekse muntsysteem geleidelijk aan vermengd met het Indische. Wat India betreft, kan loonarbeid niet probleemloos ingeroepen worden als oorzaak van de stijgende geldcirculatie, hoewel het type munten ook hier weer in verband gebracht wordt met de specifieke uitbetalingstermijnen voor militairen (maandlonen) (Prakash, hoofdstuk 13). China ten slotte, geldt als voorbeeld van hoe loonarbeid gekoppeld kon worden aan één welbepaald type kopermunt van geringe waarde. Dit verband kan gelegd worden omdat voor de handel voornamelijk waardevolle stukken metaal (zilver en goud) gebruikt werden, die waren immers handiger om op te slaan en te transporteren (Wang, hoofdstuk 2). Langs de zijderoute raakte deze kopermunt vermengd met verschillende munttypen uit onder meer India. In India en Iran circuleerden beide soorten munten aanvankelijk naast elkaar, maar op Java en Sumatra verdrong de kopermunt gestaag de goud- en zilvermunt. Kortom, de geleidelijke verspreiding van Chinese kopermunten kan in verband gebracht worden met de verspreiding van loonarbeid (Van Aelst, hoofdstuk 4). Toch was 'vrije arbeid' zeldzaam in het 17e-eeuwse Zuidoost-Azië, er was vooral slavenarbeid en lonen werden voornamelijk uitbetaald als voorschotten. Werkgevers 'kochten' de loyaliteit van hun werknemers dus door ze op te zadelen met schulden (Luiten van Zanden, hoofdstuk 7). Op de Filipijnen en in Indonesië circuleerde de kopermunt naast de verschillende zilver- en goudmunten; ze werd er gaandeweg vervangen en zelfs gereduceerd tot een louter ceremonieel object. In China bleef ze echter in omloop tot de 19e - 20e eeuw.

Collectieve uitbetaling van kind-arbeiders van een steenbakkerij in Engeland, 1871
(uit: J. LUCASSEN, *Global Comparisons from Antiquity to the Twentieth Century*, p. 11)

In het Westen werden de Griekse munten vervangen door Romeinse, in verschillende eenheden en metalen, met ook hier de nadruk op het gebruik ervan voor de uitbetaling van militairen (één denarius als tweedaags loon). Betrouwbare gegevens ontbreken om het gebruik van geld te bewijzen buiten de militaire context, maar toch wordt ervan uitgegaan dat slavenarbeid op het platteland gecombineerd werd met 'vrije loonarbeid' (Van Heesch, hoofdstuk 3). Voor het Oost-Romeinse Rijk zijn er evenmin voldoende gegevens voorhanden om loonarbeid te kunnen koppelen aan geldcirculatie en wordt er opnieuw verwezen naar zeelui en militairen om de verspreiding van zilvermunten te kunnen verklaren. In de steden werden ongeschoolde arbeiders dan weer uitbetaald in kopermunten. Deze verdwenen samen met het Romeinse Rijk en dit bleef, volgens de auteurs (die daarvoor Epstein citeren), niet zonder gevolgen, aangezien loonarbeid zogezegd niet kan bestaan zonder een overvloed aan munten. Deze stelling bewijst vreemd genoeg zichzelf door de afwezigheid van loonarbeid in Karolingisch Europa.

Het zou duren tot ongeveer de 13e eeuw alvorens er opnieuw munten geslagen werden in Europa. Aanvankelijk ging het om één type munt dat geleidelijk aan vervangen werd door verschillende munttypes onder invloed van stedelijke expansie, internationale handel en het geleidelijke verdwijnen van de lijfeigenschap. De

aandachtige lezer raadt het al; weer zijn het de militairen (huurlingen) die als voornaamste reden worden opgegeven voor het (opnieuw) op gang komen van de geldcirculatie. Vanaf de 14e eeuw verschijnen munten in een koper- en zilverlegering. Deze ‘zwakke’ munten werden vooral gebruikt om loonarbeiders uit te betalen. Dit algemeen overzicht voor Europa wordt in het boek vanaf de 13e eeuw verfynd voor verschillende landen, elk vertegenwoordigd in een afzonderlijk hoofdstuk (middeleeuws Italië, middeleeuws en vroegmodern Engeland en ten slotte ‘Nederland’ van de Middeleeuwen tot vandaag). Zonder veel omhaal komen de auteurs tot conclusies waarbij de link tussen geldcirculatie en loonarbeid nadrukkelijk gelegd wordt. In de 14e en 15e eeuw was het dagloon één tot drie zilvermunten waardoor er naar verluidt kleine munten nodig waren waarmee de loonarbeiders hun dagelijkse kleine aankopen konden betalen. Lucassen bevestigt die stelling door te verwijzen naar Nederland waar er volgens hem een verband bestond tussen de vraag naar munten, waarmee lonen konden worden uitbetaald, en de uiteindelijke productie van munten (Lucassen, hoofdstuk 10).

De invoer van zilver uit de Nieuwe Wereld had invloed op de aanwezigheid van ‘klein wisselgeld’ waarvan de waarde ook voordien al moeilijk vast te leggen was. Bovendien joeg de proto-industrialisering de vraag naar kleingeld verder op. De verschillende overheden slaagden er niet in om hierop in te spelen waardoor de productie van pasmunten uiteindelijk werd overgelaten aan privéondernemers. Loonarbeiders konden met die kopermuntjes echter niet overal terecht, banken bijvoorbeeld weigerden ze aan te nemen. Begin 19e eeuw was de inwisselbaarheid van bankbriefjes van 1 tot 5 pond evenmin gegarandeerd. (Muldrew, hoofdstuk 15). Al deze problemen raakten uiteindelijk van de baan door de geleidelijke invoering van bankoverschrijvingen, waardoor het loonzakje geleidelijk aan vervangen werd door virtueel en nu zelfs elektronisch geld.

Loonsystemen en loonvormen: een andere kijk op loonarbeid?

In dit interessante overzicht ligt zoals reeds aangehaald het vernieuwende van deze studie. En toch ... Er is weliswaar de link tussen loonarbeid en geldcirculatie, maar voor antwoorden op cruciale vragen zoals de impact van loon in natura (loonvorm) op de geldcirculatie moeten we wachten op verder onderzoek, waardoor de hypothesen aan slagkracht verliezen. Terecht wordt vermeld dat monetaire historici en numismatici al te vaak de nadruk legden op de handel om het ontstaan van en de ontwikkelingen in de geldcirculatie te verklaren. Bovendien zou een vergelijkende studie van de geldcirculatie in Europa en deze in de overzeese gebieden, vruchtbaar zijn voor het achterhalen van eventuele gelijkenissen in de economische ontwikkeling ervan (lees: het bestaan van loonarbeid in de verschillende uithoeken van de wereld historisch legitimeren).

Hier zien we onmiddellijk de nauwe band tussen loonarbeid en kleinhandel, waardoor de band tussen munten en de grootscheepse handel versoepeld wordt. De types van geld die de afgelopen 2500 jaar in omloop waren, vallen dan ruwweg

onder te verdelen in drie soorten: grote, middelgrote en kleine munten. De eerste soort werd vooral gebruikt bij grootschalige handel, de tweede bij het uitbetalen van lonen en de laatste bij kleinschalige handel en consumptie.

Wanneer kunnen we nu spreken van een duidelijke band tussen de vraag naar geld voor de uitbetaling van loonarbeid en het aanbod aan geld? De auteurs schuiven weinig opzienbarende voorwaarden naar voren. Eerst en vooral moet er voldoende geld in omloop zijn (maar waarom is het in omloop?) en moet ongeveer 5% van de bevolking voor zijn inkomen afhankelijk zijn van loonarbeid. Wanneer aan deze voorwaarden voldaan is, hangt de verhouding tussen vraag en aanbod af van de maatregelen die de desbetreffende politieke autoriteiten genomen hebben om aan de vraag te beantwoorden. Twee factoren spelen daarbij een beslissende rol, namelijk de mate waarin men kan voorzien in de militaire uitgaven en de redenen die niets te maken hebben met deze militaire besognes, maar toch de productie van het aantal munten beïnvloeden. De auteurs blijven inzake die tweede factor uitermate vaag. Dat het beleid deels afgestemd was op de vraag naar geld voor het uitbetalen van loonarbeid wordt weliswaar geponoerd, maar niet afdoende beargumenteerd of gefundeerd.

Uiteindelijk wordt het belang van de loonarbeid afgeleid uit het bestaan van middelgrote en kleine munten. Die kleine munten waren geschikt voor de kleinhandel en waren complementair met de middelgrote munten die gebruikt werden voor de uitbetaling van loonarbeid. Kleine munten konden onder bepaalde omstandigheden ook aangewend worden bij de uitbetaling van loonarbeid. Indien lonen dagelijks werden uitbetaald, was er meer nood aan kleine munten in plaats van aan middelgrote munten. Hoe groter de hoeveelheid kopermunten en kleine zilvermunten in omloop, hoe groter de kans dat een deel van de bevolking op regelmatige basis inkomsten uit loonarbeid ontving.

Alsof het om een wetmatigheid zou gaan, voegen de auteurs nog een aantal voorwaarden toe die mogelijke uitzonderingen op de regel moeten helpen verklaren. Het gaat dan om de mate waarin deze munteenheden ook gebruikt konden worden voor andere doeleinden, de mate waarin onvrije arbeiders ook betaald werden in munten, de mate waarin loonarbeiders hun loon ook ontvingen in andere loonvormen en daarmee samenhangend de mate waarin werkgevers hun werknemers uitbetaalden in geld dat ze zelf sloegen. De relatie tussen kleinhandel en loonarbeid biedt echter geen antwoord op de vraag welke van de beide transacties doorslaggevend was voor de doorbraak van de geldcirculatie. Landbouwers die hun oogst op de markt verkopen, hebben net als wevers, die weken nodig hebben om één stuk stof af te werken, minder nood aan grote hoeveelheden geld dan bijvoorbeeld arbeiders die per dag of per week betaald worden. Hier treedt met andere woorden de band tussen loonsystemen en loonvormen naar voren. De snelheid waarmee het geld in omloop raakt, heeft namelijk veel te maken met de hoeveelheid loon die in voorschotten uitbetaald wordt of als krediet. Hoe meer voorschotten uitbetaald werden, hoe kleiner de nood aan geld uiteraard.

Dit brengt ons terug bij het onderscheid dat we eerder al maakten tussen loonsystemen en loonvormen. In de verschillende bijdragen wordt nagenoeg uitsluitend ingegaan op de loonvorm en blijft de verhouding tussen loonsystemen en loonvormen vrijwel onbelicht. Toch bestaat er recente literatuur over dit onderwerp, die weliswaar in een voetnoot wordt aangehaald, maar waarmee voor het overige weinig wordt aangevangen. Het gaat onder meer om Reinhold Reiths indrukwekkende onderzoek naar de loonsystemen en loonvormen in de Duitse nijverheid² en de verzamelbundel onder redactie van Peter Scholliers en Leonard Schwarz, waarin uitvoerig wordt ingegaan op de sociale en culturele aspecten van loonsystemen en loonvormen. Daaruit blijkt onder meer dat loonsystemen en loonvormen hevige reacties konden uitlokken bij loonarbeiders.³

Kortom, loonarbeid is geen vanzelfsprekend of historisch legitimeerbaar gegeven, maar impliceert een uiterst complexe relatie tussen werkgevers en werknemers. Door het type munten dat in een bepaalde tijdruimtelijke context in omloop was, in verband te brengen met loonarbeid slaagt dit werk erin om de loonarbeid opnieuw op de historiografische agenda te plaatsen.

- (1) PLATO, *Nomoi*, Engelse vertaling: The Laws. In: G. BURGESS, H. CARY, H. DAVIS, *The Works of Plato: A New and Literal Version*, vol. 5, Londen: Henry G. Bohn, 1869, p. 179.
- (2) R. REITH, *Lohn und Leistung: Lohnformen im Gewerbe, 1450-1900*, Stuttgart: Franz Steiner, 1999, 476 p.
- (3) P. SCHOLLIERS & L. SCHWARZ, The Wage in Europe since the Sixteenth Century. In: P. SCHOLLIERS & L. SCHWARZ (eds), *Experiencing Wages. Social and Cultural Aspects of Wage Forms in Europe since 1500*, Oxford: Berghahn, 2003, p. 14-16.